

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI NOYOB VA YO'QOLIB BORAYOTGAN SUTEMIZUVCHI HAYVONLARI.

Omonova N.R.¹, Qarshiyeva F.A.²

¹Qarshi davlat universiteti, O'zbekiston, omonova.nr@qarshidu.uz,

² Qarshi davlat universiteti biologiya yo'nalishi talabasi

Annotation. *Due to the increasing human demand for natural resources, changes have occurred in the living conditions of animals on the Earth's surface. As a result, there has been a noticeable sharp decline in the population of many animal species.*

Keyingi 100 yil ichida O'zbekiston faunasidan yo'lbars, maral (tog' bug'isi) va qulonlar yo'qolib ketdi. Jayron, burama shoxli echki (morxo'r), qoplon, slovsin, qoraquloq va sirtlon kabi hayvonlar juda kam qolib, yo'qolib ketish arafasida turibdi. Mana shuning uchun bu hayvonlarning naslini saqlab qolish asoslarini tezlikda ishlab chiqish lozim bo'ladi, bunda hayvonlarning noyob va yo'qolib ketayotgan turlariga alohida diqqat qilish kerak [1].

Hozir O'zbekistonda yo'qolib ketish xavfi ostida turgan hayvonlarning 63 turi aniqlangan; bulardan sutemizuvchilar turi 22 ta [3].

Sutemizuvchi hayvonlarning hayot tarzlarini yaxshi o'rganib, ularni muhofaza etish choralarini ishlab chiqish tabiatni sevuvchi har bir talaba va o'qituvchilarga hamda ko'pchilik ommaning faoliyatiga bog'liqdir.

Tabiat insonlarning moddiy va ma'naviy talablarini qondiruvchi manbadir. Tabiat – bu butun moddiy borliqdir. Tabiat va jamiyatning bir-biri bilan chambarchas bog'langan yaxlit borliqning ikki bo'lagini tashkil etadi [2].

Tabiat va jamiyatning umumiy belgilari bilan bir qatorda o'ziga xos tomonlari ham bor. Butun ijtimoiy hayot, ishlab chiqarish, inson va uning ongi tabiat qonunlariga bo'ysunadilar. Bu borada jamiyat tabiatning bir qismi, uning sotsial mohiyatini aks ettiradi. Jamiyat va tabiat turli yo'nalishlarda doim muloqatda bo'ladi. Tabiiy muhitsiz jamiyat yashay olmaydi[4]. Hayot insonni tabiat bilan bog'laydi. Insonning yashashi uchun zarur bo'lgan barcha narsalar – ozuqa, kiyim, qurilish materiallari va boshqalar tabiatdan olinadi. Jamiyatda foydalaniladigan barcha narsalar ikki element: tabiat mahsuloti va mehnat natijasida hosil bo'ladi.

XIX-XX asrlarda sanoat taraqqiyoti tufayli ko'plab tabiiy zaxiralar: Yer osti boyliklari, qishloq xo'jalik yerlari baliq zaxiralari, suv va quruqlik hayvonlari, o'simlik dunyosida kengroq foydalanila boshladi. Janubiy va Shimoliy Amerika hamda Afrika materiklari atrofidagi orollarini mustamlaka qilish tezlashdi. Sharqiy slavyanlar Sibirga kelib joylashdilar va Tinch okeaniga qirg'oqlariga yetib bordilar. Aholi sonining o'sishi, yangi hududlarning egallanishi va ekspluatatsiya qilinishi kuchayadi. O'rmonlar kesildi landshaftlarning tubdan o'zgarishi va ko'plab ov qilish hayvon zaxiralari salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'plab qimmatbaho hayvonat va o'simlik turlari yo'q bo'lib ketdi yoki ular soni keskin kamaydi.

Sanoatning rivojlanishi tabiiy zaxiralarning kamayib borishidan tashqari, atrof-muhitning ifloslanishi muammosini ham keltirib chiqardi. Suv havzalari, atmosfera, tuproq sanoat chiqindilari bilan ifloslanib borayotganligi ma'lum bo'lib qoldi. Bular o'simliklar va hayvonat dunyosi, shuningdek odamlar sog'ligiga ham kuchli xavf bo'lib qoldi. Bu salbiy omil asta-sekin butun yer yuzuni o'z ta'siri ostiga olish XX asr boshlariga qadar sun'iy harakterga ega bo'lsa, endelikda bu sayyoraning global muammosiga aylanib ketdi. Jumladan, Antarktidaning tabiati ham radioaktiv changlar va DDT pestitsidining borligi, yoqilg'i mahsulotlari mavjudligi aniqladi.

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, turli tabiiy zaxiralarning hududlar bo'yicha tanqisligi atrof-muhitning dunyo miqyosida ifloslanishi va muvozanatning buzulishi ro'y berdi va tobora keskin tus olib, ekologik sharoitning buzilishi uchun real xavf paydo bo'ldi, bu esa quyidagi sabablarga bog'liq bo'lib, insoniyatning kelajakdagi hayoti va faoliyatini murakkablashtirib yubordi[5].

Hozirgi fan-texnika taraqqiyotining tabiatga ta'sir etish yo'llari va shakllari nihoyatda ko'p. Bu ta'sir natijasida tabiatdagi miqdor o'zgarishlarga emas, balki sifat o'zgarishlari ham sodir bo'lmoqda. Fan texnika inqilobining tabiatga ta'siridagi eng muhim asosiy tendensiyalari quyidagilardan iborat.

Tabiiy zaxiralarni iste'mol qilish hajmi aholi sonining ortishiga qarab ortib bormoqda. Masalan, 1972-yil tabiiy boyliklarni jon boshiga iste'mol qilish 1940-yilga nisbatan 2,5 barobar ortdi. 2000-yilda esa kishi boshiga 35-40 tonnaga yetdi. Hozirgi vaqtda insoniyatning xo'jalik ehtiyojlari uchun yiliga daryolar suvning taxminan 13% idan foydalaniladi.

Fan-texnika rivoji tabiiy zaxiralardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha insoniyat uchun katta imkoniyat tug'dirdi. Lekin bir vaqtning o'zida tabiiy muhitning ancha ifloslanishi va yomonlashuviga ham olib krladi. Tabiatga zararli moddalar va birikmalarning chiqarib tashlanishidan havo, tuproq va suvning fizik, ximik va biologik xususiyatlari o'zgardi. Bu hol tabiiyki, kelajakda o'simliklar, hayvonlar va odam hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ekologik zarar inson yashaydigan muhit sifatining yomonlashishidir. Inson uzoq vaqtlargacha tabiatga bitmas-tuganmas manba sifatida qarab kelgan. Lekin o'zi tabiatga ta'sir etishining salbiy natijalariga duch kelib, u asta-sekin tabiatdan oqilona foydalanish va muhofaza qilishning zarurligi haqida ishonch hosil qila boshladi. XIX asrning oxiri XX asrning boshida inson faoliyatida tabiatni muhofaza qilish haqidagi tasavvur faqat ayrim hayvon va o'simlik turlarini, noyob obyektlarini muhofaza qilishnigina o'z ichiga olar edi. Tabiatni muhofaza qilish faqat biologik muammo deb qaralar edi.

Tabiatni muhofaza qilishning aniq vazifalaridan biri tabiatni o'zgartirish oqibatlarini va salbiy natijalarining oldini olish yo'llarini aniqlashdan iboratdir.

Tabiiy majmualarini har taraflama va chuqur o'rganmasdan, ularning komponentlari o'rtasidagi aloqalarini aniqlamasdan va hisobga olmasdan tabiatni muhofaza qilishdek murakkab vazifani amalgam oshirishga mumkin emas. Bu masalalarni majmua o'rganish bilan ekologiya fani shug'ullanadi. Uning yo'nalishlari salbiy texnogen o'zgarishlarni oldindan aniqlashga va ularni o'z vaqtida bartaraf qiluvchi chora-tadbirlarni belgilashga qaratilgandir. Demak, tabiatni muhofaza qilishning hozirgi asosiy vazifalari – tabiiy zaxiralarni muhofaza qilish, qayta ishlab chiqarishni tashkil etish, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni ifloslanishdan saqlashdan iboratdir. Shuning uchun bu tabiiy boyliklarning bir butun bo'lagi bo'lgan hayvonot olami, ayniqsa sutemizuvchilarning o'rne beqiyosdir. Bitiruv malakaviy ishimizda adabiyotlar asosida mamlakatimizdagi noyob va yo'qolib ketish arafasida turgan sutemizuvchi hayvonlar haqida qisqagina ma'lumotlar berdik[3].

"Qizil kitob"ga kirgan sutemizuvchi hayvonlarni muhofaza qilishga hozirgi kunda e'tibor yanada ko'paymoqda[4]. Mamlakatimiz "Qizil kitob"ga kiritilgan sutemizuvchi hayvonlarni muhofaza qilishda alohida muhofaza qilinadigan hududlar mavjud tizimining o'rne nihoyatda kattadir. "Xisor" Davlat qo'rixonasining o'rne nihoyatda katta.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Qizil kitobi". Toshkent. "Chinor ENK", 2003 y.
2. Olloberganov Q. "Qizil kitob" ga kiritilgan sutemizuvchilar. Toshkent."Fan" nashriyoti. 1991 yil.
3. Акимущкин И.А. "В мире животных" М. Наука.1994г.
4. Alibekov L.A. Nishonov S.A. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan ratsional foydalanish. Toshkent. O'qituvchi. 1983 y
5. Rahimovna, O. N. (2024). SPECIES COMPOSITION OF ECTOPARASITES OF CHICKENS IN CONDITIONS OF THE SOUTHERN REGIONS OF UZBEKISTAN. European science review, (5-6), 3-7.
6. Раҳматуллаев, А. Ю., Омонова, Н. Р., & Умарова, М. Ё. (2023). ЗООФАУНАНИНГ ТУПРОҚДАГИ ФАОЛИЯТИ. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(5), 263-269.
7. Khursandovich B. J. et al. Species composition and significance of entomophages of apple moth in the south of Uzbekistan //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – T. 12. – №. 6.
8. Бобоназаров Г. Я., Омонова Н. Р. OZBEKISTONDA YIRIK SHOXLI QORAMOLLAR TERI OSTI OQRASI HYPODERMA BOVUS (DIPTERA) ORGANILISHIGA DOIR //Журнал Биологии и Экологии. – 2021. – Т. 3. – №. 1.
9. Bobonazarov G. Y., Omonova N. R., Rabimova Z. S. STUDY OF THE NOSOPHARNETIC GADDLE OF SHEEP Oestrus ovis L.(DIPTERA: OESTRIDAE) //THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 95-101.